

(cea mai completă mărturie pentru reconstituirea originalului după Ammonius), Thomas Magister, Epitoma Bachmanniana, trei epitome atribuite lui Eranius (sau Erenius) Philo, anonimul Περὶ ἄκρολογίας ș.a., pînă la Etymologicum Gudianum și Etymologicum Magnum. Multe din sursele secundare folosite de Klaus Nickau sînt încă manuscrise sau n-au fost pînă acum satisfăcător editate, așa încît el a trebuit adesea să vadă manuscrisele, să le stabilească valoarea și filiația etc. Descrierea lor cuprinde cca. 40 de pagini din *prolegomena* (XXV—XLVI). Abia după această muncă migăloasă editorul încearcă să adune date asupra modelului original, dîndu-ne ceea ce se poate deduce despre autor, despre natura și izvoarele cărții, pentru a conchide, modest și prudent, că nu-și face iluzia de a-l reconstitui pe Herennius, căci, cum just remarcă în prefață (p. VIII) « cine ar încerca să reconstituie o statuie de Phidias după părți diverse ale unor imitații din epoca imperială, nu l-ar avea nici pe Phidias, nici imitațiile ».

« Prolegomenele » se încheie cu o notă asupra ediției, un *conspectus siglorum*, studiile și edițiile folosite (numai opt din cincizeci, singurele cu oarecare valoare critică) și lista prescurtărilor. Urmează textul lucrării cu un foarte bogat aparat critic, stratificat în trei etaje: A, indicînd părțile absente din unele codice și izvoare (în așa fel încît lipsa aparatului A marchează că toate mss. sînt complete; B, cuprinzînd mărturiile propriu-zise ale codicilor; C, unde se arată mărturiile diverselor hyparhetypuri stabilite de editor.

Două apendice cuprind: I. textul Περὶ ἄκρολογίας; II. un supliment de glose atribuite de diverse izvoare lui Herennius, dar absente în Ammonius. Cartea se încheie cu o serie de indici: I index de glose; II. de nume; III de autori (indicarea locurilor citate de Ammonius); IV de dialecte (pentru cazurile în care Ammonius numea sursa dialectală a glosei).

Editorul a consacrat mulți ani¹ pentru a da o ediție de o acuratețe filologică exemplară, meritînd prin aceasta recunoștința tuturor celor preocupați de probleme de semantică greacă.

C. Poghir

NICETA VON REMESIANA, *Instructio ad competentes. Frühchristliche Katechesen aus Dacien* [hg. von] Klaus Gamber (Textus patristici et liturgici quos edidit. Institutum Liturgicum Ratisbonense, fasc. 1). Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1964, VIII, 182 p.

Episcopul Niceta a activat și a murit la anul 420 în Remesiana, azi Bela Palanka, pe râul Nišava, afluent al Moravei, la aproximativ 40 km spre răsărit de Naissus (Niš) și la circa 120 km sud-vest de Vidin și Calafat, în Serbia de azi. El a alcătuit un catehism pentru credincioși, imnuri și alte lucrări, care au ajuns pînă la noi în mod indirect și în stare fragmentară. Prima încercare de a culege și a publica aceste frînturi a făcut-o A. E. Burn, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge, 1905. Cercetările întreprinse după aceea de diferiți învățați și de către editorul ediției de față au scos la iveală alte fragmente care ne ajută să înțelegem mai bine rolul acestei personalități și valoarea operei sale literare. Niceta a activat într-o vreme de relativă liniște, în strînsă dependență de autoritățile din Italia, unde și-a făcut probabil studiile și unde avea ca discipol și prieten pe Paulinus din Nola (mort în anul 431), care i-a închinat stihuri de preamărire entuziaste.

Noul editor, Klaus Gamber, a strîns la un loc fragmente din lucrarea *Instructio ad competentes*, « das erste umfassende katechetische Handbuch der abendländischen Kirche »

¹ Încă în 1959 a susținut o disertație de doctorat cu tema *Das sogenannte Ammonioslexikon*, Τριτὴ Λύγ (dactilografiată).

(p. VII), care ocupă acum 150 de pagini față de 77 din ediția lui A.E. Burn. Din împrejurarea că Niceta reproduce uneori aproape textual pe Ambrosius (mort în anul 397) și pe Rufinus din Aquileia (mort în anul 410), precum și din alte semne, el trage concluzia că lucrarea amintită a fost alcătuită după anul 416. La un anumit loc manuscrisele prezintă lecțiunea *Rethomae*, iar textul transmis are *et Romae: In Christiano enim uiro prima est fides, ideo Rethomae fideles dicuntur qui baptizati sunt* (VI, 1,1, p. 125 Gamber). Editorul este convins că autorul se referă aici la localitatea unde trăiește el însuși și nu la orașul Roma și mai are în vedere și principiul că o lecțiune mai dificilă trebuie preferată alteia mai ușoară (*lectio difficilior praeferenda est facilliori*), deoarece era mai lesne să schimbe cineva pe *Rethomae* în *et Romae* decît invers. *Rethoma* ar fi numele vechi și băstinaș al orașului peste care s-ar fi suprapus numele *Remesiana*, dat de autoritățile romane. De fapt numele *Remesiana* e și el o « adaptare » romană la un nume băstinaș (vezi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 391), încît, deși ingenioasă, noua interpretare rămîne puțin convingătoare.

Opera lui Niceta e lipsită de retorică și se vrea înțeleasă de toată lumea: *Instructiones igitur necessarias . . . quas et rusticae animae possint aduertere pariter et tenere* (*Instr.*, I, 1,2, p. 17 Gamber). Unul din aspectele cele mai interesante pentru noi e limba, spre a desprinde învățăminte pentru studiul genezei limbii române. Vedem mai întîi o sporire a morfemelor analitice în locul sintetice din epoca clasică: *ait ad illum* (VI, 2,6 p. 134), *clamat ad dominum* (IV, 3,14, p. 87), *dicit ad apostolos* (VI, 2,10, p. 135), *Iacob ad Rachelem sic respondit* (I, 3,5, p. 25), *iussit... ut tangeret petram de uirga* (VI, 5,3, p. 155), *corpus ex limo* (I, 2,3, p. 21) *in nocte... in die « noaptea... ziua »* (VI, 1,22, p. 129), *per ignem purgantur* (I, 1,7, p. 17), *per somnum corporis ueritas cognoscitur* (III, 1,18, p. 46).

Construcțiile acuzativului cu infinitiv fac loc propozițiilor dependente introduse cu *quia*: *audistis quia unus est deus* (I, 2,12, p. 22), *cogita quia iustus iudex est* (II, 2, 13, p. 39), *dicendum est quia ultio offensionis... est iusta* (I, 4,13, p. 31), *uultis scire quia descendit?* (VI, 2,14, p. 136); *uides quia... sic habet* (V, 1,11, p. 105). Verbul *adprehendere* are înțelesul francezului *apprendre*. Frecvența lui *canticum* ar fi un indiciu că în limba română cuvîntul s-a transmis probabil prin creștinism, pe cînd în Occident n-a lăsat de loc urmași. Construcția *debere* + infinitiv are uneori valoare de viitor, păstrată în limba sardă: *ut... quid accepturi sunt uel quid observare debeant certius recognoscant* (I, 1,3, p. 17), *numquid supra apostolorum fines progredi audaci mente debemus?* (V, 1,7 p. 104). Compusul *ecce* + *ille* a stăruiet în limbile romanice: *da mihi ecce illud quod te peto* (VI, 6, 22, p. 167). La Niceta se întîlnește pretutindeni *ecclesia* și niciodată *basilica* pentru noțiunea « biserică ». *Facere* + infinitiv e prezent și în Occident. Remarcăm *habere* + infinitiv cu valoare de viitor, deși acest procedeu n-a supraviețuit în limba română: *Post haec quid sequitur? Venire habes ad altare* (VI, 3, 11 p. 144). *Ille*, ca predecesor al articolului romanic, apare de cele mai multe ori după substantiv: *ad panem illum sine causa pulsamus* (IV, 2, 9, p. 80); *pastores illi sanctissimi... primi audire meruerunt* (IV, 3, 20, p. 88), *operosa illa leprae inspectio* (IV, 4, 25, p. 97), *homo ille quem deus bona uoluntate condidit* (I, 2, 1, p. 21). Din *idem ipse* s-a dezvoltat pronumele românesc *dînsul*: *idem ipse... spiritus... gessit* (III, 4, 24, p. 71). *Mente* cu valoare de sufix, păstrat în fr. -ment, it. sp. port. -mente, propagat mai întîi în Galia, e uzual și la Niceta: *progredi audaci mente debemus* (V, 1, 7, p. 104), *fideli mente ianuam illum esse praesume* (II, 2,14, p. 39). În opera înfățișată aici nu întîlnim însă particularități lingvistice necunoscute în Occident. Și prin educație și prin profesiune autorul se simte strîns legat de Italia și condamnă abaterile unor biserici orientale (*orientales ecclesiae*).

Deși conține cîteva regretabile greșeli de tipar (*praescientia sua*, I, 4,10, p. 30; *ad glorium*, I, 4, 24, p. 32; *cecitit = cecidit*, II, 2,13, p. 39; *calestibus = caelestibus*, III, 2,24, p. 55; *neuminae*, IV, 4,25, p. 97; *lapillorum = capillorum*, V, 2,6 p. 11), ediția de față reprezintă fără îndo-

ială un progres. Dorim ca autorul să-și continue cercetările, spre a publica ediția definitivă pe care o promite în introducere.

H. Mihăescu

THE INSCRIPTIONS OF ROMAN BRITAIN by R.G. Collingwood and R.P. Wright. I. *Inscriptions on stone*. Oxford, At the Clarendon Press, 1965. XXXIV + 790 p. in 4°. 2400 desene în text și XIX planșe afară din text.

Peste cîțiva ani se împlinește un veac de la publicarea celei dintîi culegeri generale de inscripții din Insulele Britanice — în marea lor majoritate latine, cîteva grecești sau în diferite limbi orientale. E vorba de volumul VII din CIL, apărut în 1873, la Berlin, prin grija lui Emil Hübner, editorul documentelor epigrafice din Peninsula Iberică, strînse încă din 1869 în volumul II al aceleiași colecții. În Corpus-ul lui Hübner sînt cuprinse 1200 inscripții pe piatră, pe lîngă *instrumentum*. În condițiile de atunci ale științei anticității realizarea era de cea mai mare însemnătate și ea a rămas pînă astăzi baza studiilor epigrafice din cea mai nordică provincie a Imperiului Roman.

Ulterioarele descoperiri de inscripții au fost editate în fasciculele III — IX din *Ephemeris Epigraphica*, pînă la o vreme tot de Hübner, începînd din 1889 prin grija lui Francis Haverfield, a cărui muncă în acest domeniu avea să continue pînă la sfîrșitul vieții învățatului, în 1919, cu intenția mărturisită de a pregăti un nou Corpus britanic, nu numai mai complet, dar întocmit după alte criterii decît ale marii culegeri de la Berlin.

În concepția lui Haverfield, principala trăsătură a lucrării proiectate trebuia să fie părăsirea limbii latine pentru lemne și comentarii și redactarea lor în englezește. Lui i se datorește hotărîrea de a da cititorului o traducere a tuturor documentelor, precum și precauția de a-i pune la dispoziție un desen al fiecăruia, făcut să permită controlul transcrierilor și să oglindească limpede caracteristicile scrisului. Aceleași principii au rămas la baza muncii colaboratorului și succesorului său R.G. Collingwood, iar după dispariția acestuia, la baza muncii celui de-al treilea purtător al torței, actualul editor al *Inscripțiilor din Britania romană*, profesorul R.P. Wright, de la Universitatea din Durham.

Vorbînd, în 1952, la cel de-al doilea congres de epigrafie din Paris, despre proiectul în curs de realizare, Wright făcea să se știe că avea la dispoziție cca. 2250 inscripții pe piatră, la care-și propunea să adauge alte cea. 500 inscripții pe metal și alte materiale, în sfîrșit cca. 750 inscripții ceramice — în cea mai mare parte *graffiti*. În totul, aproximativ 3500 texte, de editat în două volume de un format mai maniabil decît infoliile Corpus-ului berlinez. Aceste cifre par întrucîtva depășite, de vreme ce singur volumul apărut cuprinde nu mai puțin de 2400 piese. Evident, afluxul de noi materiale continuă, dar pentru a da lucrării limite certe, editorii au luat hotărîrea de a nu include în culegere decît inscripțiile pe piatră descoperite pînă la 31 decembrie 1954 și elementele de *instrumentum* descoperite pînă la 31 decembrie 1956. Documentele mai recente sînt semnalate, pe măsura descoperirii lor, în cronicile anuale din *Journal of Roman Studies*.

Cele spuse pînă aci în legătură cu antecedentele operei au lăsat să se înțeleagă că avem a face cu o lucrare îndelung pregătită, chibzuită în toate aspectele ei și realizată cu abnegație. Ani de-a rîndul activitatea celor doi editori s-a concentrat asupra înregistrării și verificării pieselor risipite în nenumărate muzee și colecții particulare, în parcurgerea unei bibliografii imense și în redactarea materialelor astfel adunate. Singură imprimarea volumului a durat